Задоя Костянтин Петрович

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Характеристика положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 року щодо кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених особами, які не є суб'єктами злочину

Положення Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (далі – КПК 1960 року) належним чином не унормовували особливості фіксації у процесуальних документах кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних діянь осіб, які не є суб'єктами злочину, – неосудних осіб[330] та осіб, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, у процесуальних документах. Зокрема, ст. 6 КПК 1960 року передбачала закриття кримінальної справи у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння особою, що не досягла одинадцятирічного віку; ст. 7-3, 447, 448 даного Кодексу визначали процесуальні повноваження суб'єктів кримінального провадження та порядок вирішення справ, якщо суспільно небезпечне діяння було вчинено особою, що досягла одинадцятирічного віку, але не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність; а положення глави 34 КПК 1960 року окреслювали процесуальний порядок застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, перебуваючи в стані неосудності. Однак при цьому жодне зі згаданих положень прямо не фіксувало: а) форми закріплення кримінально-правової кваліфікації відповідних суспільно небезпечних діянь у процесуальних документах (зауважимо, що в одній із своїх ухвал, постановлених, ще в період чинності КПК 1960 року, Верховний Суд України (далі – ВСУ) наголошував, що „постанова у справі про застосування примусових заходів медичного характеру має... крім вирішення питань, передбачених ст. 420 КПК України, містити в собі, зокрема, формулювання суспільно небезпечного діяння, визнаного судом установленим" [1]); б) особливості кримінально-правової кваліфікації зазначених діянь порівняно з кваліфікацією злочинів.

[330] Використання у чинному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України терміну „діяння" по відношенню до осіб, що страждають на психічні розлади, які позбавляють їх здатності усвідомлювати значення своїх дій або контролювати їх, значною мірою має умовний характер.

© Задоя К.П.

Зауважимо, що першу із зазначених „прогалин” правозастосовча практика намагалась заповнювати, використовуючи у мотивувальних та резолютивних частинах ухвал (постанов) судів „шаблони” типу: а) „суспільно небезпечне діяння, передбачене [положенням Особливої частини КК]” (див., наприклад, [2]); б) „суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину, передбаченого [положенням Особливої частини КК]” (див., наприклад, [3]); в) „суспільно небезпечне діяння, передбачене [положенням Особливої частини КК], [із зазначенням конкретних ознак, передбачених положенням Особливої частини КК]” (див., наприклад, [4]); г) „суспільно небезпечне діяння, відповідальність за яке передбачене [положенням Особливої частини КК]” (див., наприклад, [5]); г) „неосудний вчинив суспільно небезпечне діяння, передбачене [положенням Особливої частини КК]” (див., наприклад, [6]) тощо.

Заради справедливості слід відзначити, що питанням кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечних діянь неосудних осіб та осіб, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, приділяється недостатня увага й у науковій та навчальній літературі. Насамперед звертає на себе увагу зорієнтованість науки кримінального права на кваліфікацію злочинів, про що свідчать хоча б навіть назви відповідних наукових та навчальних праць (див., наприклад, [7; 8]). Така тенденція має цілком логічне пояснення, зважаючи на питому вагу злочинів з-поміж усіх різновидів суспільно небезпечних діянь, які перебувають у сфері „реагування” норм кримінального права України. Тим не менш, це, на наш погляд, не виправдовує брак уваги до особливостей кваліфікації суспільно небезпечних діянь неосудних осіб та осіб, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, на сторінках наукових та навчальних праць.

Певним винятком із вищевказаної тенденції є роботи львівських науковців. Так, В.О. Навроцький у своєму навчальному посібнику окрему главу присвятив у кваліфікації діянь, вчинених за відсутності ознак складу злочину [9, с. 591-594], а С.В. Хилюк у розробленій нею програмі дисципліни „Проблеми теорії кримінально-правової кваліфікації” виділила окрему тему з подібною назвою [10]. Однак і такий підхід видається небездоганним, оскільки ані В.О. Навроцький, ані С.В. Хилюк не розглядають особливості кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених неосудними особами, а окрім того – В.О. Навроцький проблему кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних діянь, вчинених особами, що не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, зводить до ситуацій, коли в силу вікових характеристик особи вчинене нею діяння у поєднанні з певними обставинами справи не може визнаватись злочином одного виду, але з іншого боку – це ж діяння у поєднанні з іншими обставинами справи може визнаватись злочином

© Задоя К.П.

іншого виду. Видається, що такий виклад особливостей кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених особами, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, є надто фрагментарним.

У Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК 2012 року) особливості кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечних діянь неосудних осіб та осіб, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, зафіксовані більш виразно та системно, аніж у КПК 1960 року.

По-перше, у КПК 2012 року законодавець прямо вказує на важливість точної та правильної кваліфікації зазначених діянь. Якщо ст.ст. 424, 449 КПК 1960 року лише допускали можливість оскарження ухвали (постанови) суду про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру в апеляційному чи касаційному порядку, то положення КПК 2012 року прямо вказують на повноваження суду апеляційної інстанції: а) змінити ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру в частині правової кваліфікації діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у разі необхідності застосування статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає відповідальність за менш тяжке діяння (п. 1) ч. 2 ст. 408 КПК 2012 року); б) скасувати ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру і постановити свою ухвалу у разі необхідності правової кваліфікації діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, як більш тяжкого (п. 1) ч. 3 ст. 420 КПК 2012 року); в) скасувати необґрунтовану ухвалу суду про відмову в застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру та закриття кримінального провадження щодо неосудного чи неповнолітнього з тих мотивів, що вони не вчинили діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, і постановити свою ухвалу (п. 3) ч. 3 ст. 420 КПК 2012 року).

Разом з тим, у КПУ 2012 року неоднозначно вирішено питання про можливість зміни чи скасування в касаційному порядку ухвали про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру у зв’язку із неточністю кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечного діяння. Відповідно до ч. 1 ст. 424 даного Кодексу вказані ухвали, а також судові рішення апеляційної інстанції, постановлені щодо них, можуть переглядатись у касаційному порядку, а п. 2) ч. 1 ст. 438 КПК вказує на неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність як на одну із підстав для скасування чи зміни судового рішення. Однак, з іншого боку, ч. 2 ст. 438 КПК 2012 року відсилає для розуміння підстав скасування чи зміни судового рішення в касаційному порядку до ст.ст. 412-414 цього ж Кодексу. Видається, що останні положення кримінального процесуального закону,

© Задоя К.П.

як випливає з їх системного тлумачення у поєднанні зі ст.ст. 408, 420 КПК 2012 року, в тій своїй частині, що стосується неналежного застосування матеріального закону (ст.ст. 413, 414 КПК 2012 року), не поширюються на суспільно небезпечні діяння неосудних осіб та осіб, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Таким чином, перегляд судових рішень, постановлених у провадженнях предметом яких були вказані діяння, формально можливий лише у зв'язку з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону (ст. 412 КПК 2012 року).

Окремо слід відзначити й те, що незважаючи на „абстрактність" положень КПК 1960 року в частині регламентації перегляду ухвал (постанов) про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, суди вищих інстанцій ще в період чинності вищевказаного Кодексу скасовували ухвали (постанови) судів нижчих інстанцій у зв'язку з неправильною кваліфікацією суспільно небезпечних діянь неосудних осіб або осіб, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальніст,. Наприклад, ухвалою ВСУ було змінено постанову суду першої інстанції у зв'язку з неправильним посиланням при кваліфікації суспільно небезпечного діяння особи, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, на ч. 2 ст. 190 КК за ознакою „вчинення злочину повторно" [11]. Таким чином, можна констатувати, що положення КПК 2012 року, які вказують на важливість точної та правильної кваліфікації суспільно небезпечних діянь неосудних осіб або осіб, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, „побудовані" на основі усталених тенденцій правозастосовчої практики України,

Другою прикметною особливістю положень КПК 2012 року, порівняно з положеннями кодексу-„попередника", є, принаймні, фрагментарне визначення процесуальних форм закріплення кримінально-правової кваліфікації діянь, вчинених неосудними особами або особами, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Зокрема, ч.ч. 1, 2 ст. 292 КПК 2012 року передбачають, що клопотання про застосування примусових заходів виховного (медичного) характеру має відповідати вимогам ст. 291 цього Кодексу, яка встановлює вимогу щодо змісту обвинувального акту. Останній повинен, у тому числі, містити виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення (п. 5) ч. 2 вказаної статті)[331]. Екстраполюючи дане

[331] Відзначимо, що „виведення" законодавцем „викладу фактичних обставин справи" за межі „правової кваліфікації" видається нам неоднозначним, а „виведення" за межі „правової кваліфікації" „формулювання

положення кримінального процесуального закону на суспільно небезпечні діяння, вчинені неосудними особами або особами, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, можна говорити про те, що клопотання про застосування примусових заходів виховного (медичного) характеру має включати: а) виклад фактичних обставин, вчиненого суспільно небезпечного діяння; б) його правову кваліфікацію такого діяння; в) „аналог" формулювання обвинувачення. На жаль, питання про форми закріплення кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених неосудними особами або особами, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, не найшло свого відображення у тих положеннях КПК 2012 року, які регламентують зміст ухвали про застосування примусових заходів виховного та медичного характеру (ст.ст. 501, 513 Кодексу). Законодавець традиційно обмежився лише згадками про коло питань, які мають бути вирішені судом при постановленні вказаних ухвал.

З рештою, слід відзначити, що на рівні ч. 3 ст. 503 КПК вперше сформульовано особливі правила кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених у стані неосудності. Вітаючи такі новели, тим не менш слід відзначити, що: а) незрозуміло, чому законодавець не сформулював аналогічні правила щодо випадків вчинення суспільно небезпечних діянь особами, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Наприклад, ч. 3 ст. 503 КПК передбачає, що при кваліфікації суспільно небезпечного діяння, вчиненого в стані неосудності, не можна враховувати факт вчинення раніше кримінального правопорушення, але цілком можливі випадки, коли особа, вчинивши злочин у віці чотирнадцяти років (наприклад, крадіжку), у подальшому вчиняє суспільно небезпечне діяння, за яке не може підлягати кримінальній відповідальності в силу віку (наприклад, кримінальна відповідальність за шахрайство настає з шістнадцяти років). Очевидно, у такому разі при кваліфікації суспільно небезпечного діяння, вчиненого особою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, також не можна брати до уваги факт вчинення особою раніше кримінального правопорушення (у наведеному прикладі не можна орієнтуватись на ознаку „вчинення злочину повторно", передбачену ч. 2 ст. 190 КК); б) наведений у ч. 3 ст. 503 КПК перелік правил кваліфікації було б доцільно доповнити та розширити. Наприклад, вказівкою на те, що при кваліфікації суспільно небезпечного діяння, вчиненого особою в стані неосудності, не повинен братись до уваги факт її „взємодії" з іншою особою (особами), яка (які) або є суб'єктом злочину, або також є неосудною на момент вчинення діяння, або не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Актуальність такої вказівки обумовлюється

обвинувачення" і розмежування „посилання на положення закону" і „посилання на статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність" – безумовно, є дуже сумнівними кроками з його (законодавця) боку.

© Задоя К.П.

численними помилками, яких припускаються суди, кваліфікуючи суспільно небезпечні діяння неосудних осіб чи осіб, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, вчинені у „взаємодії", наприклад, з суб'єктами злочину. Зокрема, у багатьох випадках суспільно небезпечні діяння кваліфікуються з урахуванням ознак „вчинення злочину групою осіб", „вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб" (див., наприклад, одну з ухвал ВСУ[12]).

З рештою, слід відзначити, що правил кваліфікації, передбачених ч. 3 ст. 503 КПК 2012 року, сучасна правозастосовча практика, на жаль, дотримується далеко не завжди. Зокрема, у цілому ряді ухвал судів першої інстанції суспільно небезпечні діяння, вчинені суб'єктами в стані неосудності, були кваліфіковані з посиланням на положення Особливої частини КК, які передбачають ознаку „вчинення злочину повторно" [13-16].

Підводячи підсумки, необхідно наголосити на наступному:

1) положення КПК 2012 року щодо кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених неосудними особами та особами, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, є більш конкретними, аніж положення КПК 1960 року;

2) тим не менш, вказані положення потребують подальшого вдосконалення, а головне – належного застосування органами судової влади;

3) належна реалізація положень КПК 2012 року щодо кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених неосудними особами та особами, що не досягли віку кримінальної відповідальності, потребує, у тому числі, й звернення на них уваги з боку науки кримінального права України. Зокрема, актуальним видається вироблення: а) вичерпного кола теоретичних правил кримінально-правової кваліфікації вищевказаних діянь; б) чітких орієнтирів щодо змісту форм закріплення такої кваліфікації.

Використані джерела:

1. Ухвала Верховного Суду України від 15 травня 2008 року у справі № 5-1322км08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1876993. - Назва з екрана.

2. Постанова Диканського районного суду Полтавської області від 01 березня 2010 року у справі № 1-п-25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8573623. - Назва з екрана.

3. Постанова Городоцького районного суду Хмельницької області від 22 листопада 2010 року у справі № 1-184 /10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12450371. - Назва з екрана.

© Задоя К.П.

4. Постанова Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 2 серпня 2010 року у справі № 1-Н-11/2010 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11248335. - Назва з екрана.

5. Постанова Хотинського районного суду Чернівецької області від 17 жовтня 2011 року у справі № 1-Н-4/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18965400. - Назва з екрана.

6. Постанова Козелецького районного суду Чернігівської області від 23 січня 2007 року у справі № 1-42/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/422359. - Назва з екрана.

7. Кузнєцов В.В. Кваліфікація злочинів: підручник / Кузнєцов В.В., Савченко А.В.; за заг. ред. Є.М. Мойсеєва та О.М. Джужи; наук. ред. І.А. Вартилецька. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: КНТ, 2007. – 300 с.

8. Кваліфікація злочинів: навч. посібник / Г.Є. Болдарь, М.К. Гнєтнєв, Г.М. Зеленов та ін.; за ред. О.О. Дудорова та Є.О. Письменського. – К.: Істина, 2010. – 430 с.

9. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В.О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

10 Хилюк С.В. Проблеми теорії кримінально-правової кваліфікації: програма навчальної дисципліни / С.В. Хилюк. – Львів, 2012. – 12 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://law.lnu.edu.ua/uploads/media/Problemi_teoriji_kriminalno-pravovoji_kvalifikaciji__prokuratura_.pdf. - Назва з екрана.

11. Ухвала Верховного Суду України від 26 квітня 2007 року у справі № 5-1461км07 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/768987. - Назва з екрана.

12. Ухвала Верховного Суду України від 15 січня 2009 року у справі № 5-4359км08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2937409. - Назва з екрана.

13.Ухвала Петриківського районного суду Дніпропетровської області від 14 серпня 2013 року у справі № 187/1108/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32972163. - Назва з екрана.

14. Ухвала Центрального районного суду м. Сімферополя Автономної Республіки Крим від 20 вересня 2013 року у кримінальному провадженні № 124/8473/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33689515. - Назва з екрана.

15. Ухвала Чернігівського районного суду Запорізької області від 8 жовтня 2013 року у справі № 329/828/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33966349. - Назва з екрана.

© Задоя К.П.

16. Ухвала Єнакіївського міського суду Донецької області від 25 липня 2013 року у справі № 230/3119/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32652781. - Назва з екрана.

У статті аналізуються положення нового Кримінального процесуального кодексу України щодо кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених особами, які не є суб'єктами злочину. Автор звертає увагу на недоліки цих положень, аналізує практику їх застосування.

Ключові слова: *правова кваліфікація; неосудність; вік, з якого настає кримінальна відповідальність; суспільно небезпечне діяння; правило кваліфікації.*

В статье анализируются положения нового Уголовного процессуального кодекса Украины относительно квалификации общественно опасных деяний, совершенных лицами, которые не являются субъектами преступления. Автор обращает внимание на недостатки этих положений, анализирует практику их применения.

Ключевые слова: *правовая квалификация; невменяемость; возраст, с которого наступает уголовная ответственность; общественно опасное деяние; правило квалификации.*

The article analyzes the provisions of the new Criminal Procedure Code of Ukraine about the qualification of socially dangerous acts committed by persons who are not subjects of the crime. The author draws attention to the shortcomings of these provisions, examines the practice of their application.

Keywords: *legal qualification; insanity; age of criminal responsibility; socially dangerous act; rules of legal qualifications.*

© Задоя К.П.